

PODOBE ZAPELJIVCA IN UGRABITELJA V SLOVENSKEM MOTIVU LEPE VIDE

Irena Avsenik Nabergoj

Inštitut za kulturno zgodovino, ZRC SAZU, Ljubljana
Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica

UDK 398.2(1-924.6):821.163.6.091Lepa Vida:179.8

Številne literarne reprezentacije skušnjave, zapeljevanja in ugrabitve žensk v svetovni literaturi od antike do sodobnosti so izražene v obliki dialoga, ki poteka po logiki zvijače in nasilja. Subjekt zapeljevanja in nasilja so moški različnih stanov in vlog. V slovenskem ljudskem izročilu in književnosti odkrijemo nekatere literarne reprezentacije tipa prevaranta in ženske žrtve ugrabitelja, ki jih zasledimo tudi v folklorni tradiciji in umetni književnosti po svetu. Ker motiv slovenske Lepe Vide izvira iz skupnega sredozemskega izročila, se zlasti med slovenskimi in sredozemskimi različicami kažejo medbesedilne interakcije v motiviki in simboliki zapeljevanja in nasilja. Ugrabitelj tako v slovenskih kot tudi v sredozemskih ljudskih različicah nastopa kot simbol zla in ostaja nekaznovan. Prešeren se v baladi *Od Lepe Vide* (1832) osredotoča predvsem na lik Lepe Vide kot žrtve skušnjavca, Jurčič, Vošnjak in Kranjec pa v svojih literarnih obdelovah motiva Lepe Vide lik zapeljivca močneje poudarijo. Medtem ko se skušnjavcu v Jurčičevem romanu maščuje prevarani Vidin mož, ga pri Vošnjaku in Kranjcu za njegovo prevarantstvo kaznjujeta zlorabljeni ženski.

zapeljevanje, ugrabitev, nasilje, prevara, kaznen

Numerous literary representations of temptation, seduction and the abduction of women in world literature from Antiquity to the present are expressed in the form of dialogue conducted according to the logic of deception and violence. The perpetrators of seduction and violence are men of various classes and roles. In the Slovene folk tradition we disclose some literary representations of type of the deceiver and of woman as the victim of an abductor, which we can also find in the folklore tradition and artistic literature throughout the world. Since the motif of Fair Vida comes from the common Mediterranean tradition, Slovene and Mediterranean variants manifest intertextual interactions both in the motifs and symbols of seduction and violence. The abductor appears both in Slovene and Mediterranean folk variants also as a symbol of evil and remains unpunished. While in his ballad *Fair Vida* (1832), Prešeren focuses predominantly on the eponymous heroine as a victim of the seducer, Jurčič, in their literary recreations of this theme Vošnjak and Kranjec place greater emphasis on the figure of the seducer. While in Jurčič's novel the deceived Vida's husband avenges himself on the seducer, in Vošnjak and Kranjec he is punished for his deception by the abused women.

seduction, abduction, violence, deception, punishment

1 Uvod

Namen članka je na podlagi intertekstualnih študij o motiviki Lepe Vide, ki pozornost posvečajo predvsem ženskim žrtvam (Grafenauer 1943, Pogačnik 1988, Avsenik Nabergoj 2010), izpostaviti podobe skušnjavcev in ugrabiteljev v ljudskem izročilu ter literarnih predelavah. Motive skušnjave in ugrabitve najdemo v vseh zvrsteh literature, od ohranjenih različic v ustrem izročilu do najbolj priznanih umetniških stvaritev.¹ Nasilje moških nad ženskami je v literaturi pogosto povezano z grozljivimi oblikami pretkanega zapeljevanja in ugrabitev ženskih oseb (Frenzel 1999: 170–185). Študije o ugrabitvah žensk, ki jim sledimo predvsem od konca 19. stoletja dalje, so antropološke, sociološke (Westermarck 1891) in zgodovinopisne (Dunn 2013), pomembni so tudi tipološki prikazi ustnega izročila (Thompson, Roberts idr. 1960) ter ljudskih pripovedi po svetu (Uther 2004), v slovenski literarni vedi pa je ta tematika manj v ospredju.² V dosedanjih raziskavah motivike Lepe Vide se avtorji študij ne poglabljajo toliko v problematiko zla, ki žene ugrabitelje, temveč se bolj ukvarjajo z grozljivimi posledicami, ki prizadenejo ženske. Prevladujejo predvsem študije, ki poudarjajo hrepenenje Lepe Vide (Hribar 1983), vendarle pa smo zlasti v zadnjih letih priče tudi osvetlitvi motiva Lepe Vide z vidikov skušnjave in ugrabitve (Avsenik Nabergoj 2009; 2010, Blažič 2011). Ta prispevek želi osvetliti predvsem lik moškega – skušnjavca in ugrabitelja, kakor ga slikajo izbrani primeri iz slovenskega izročila ter literarnih predelav o Lepi Vidi, v intertekstualnih povezavah.

Motiv Lepe Vide je na Slovensko prišel iz obmorskih sredozemskih pokrajin v Italiji, na Siciliji, v Albaniji in na Hrvaškem (Matičetov 1940, Grafenauer 1943). V številnih variantah slovenske balade o Lepi Vidi moški ugrabi lepo žensko po naročilu, bodisi španske kraljice bodisi tujega gospoda, v nekaterih variantah balade pa jo ugrabi zase, da v tujini postane njegova žena, gospa in gospodinja. V vseh slovenskih ljudskih različicah zamorec, torej nekristjan, po ljudskem mišljenju pogan, nevernik, mlado ženo in mater na neki način zvabi na ladjo ter jo odpelje s seboj v daljno tujo deželo.

2 Podoba ugrabitelja v slovenskem ljudskem izročilu o Lepi Vidi in v medbesedilnih interakcijah

Potem ko je v slovenskih ljudskih baladah o Lepi Vidi ugrabitelj »črni zamorec«, ime, s katerim je ljudstvo povezovalo muslimanskega Mavra, arabskega roparja ali trgovca, ki odpelje mlado ženo v mavrsko ujetništvo, pa v 15. stoletju, ko je spomin na boje s Saraceni že umrl, Mavra v slovenskih ljudskih pesmih in pripovedkah nadomesti Turek. Turek kot ugrabitelj se pojavlja na primer v ljudskih pesmih o *Ribniški*

¹ Med arhetipskimi podobami zapeljevanja je izročilo o Faustu, Don Juanu in Casanovi.

² Milena Mileva Blažič ugotavlja, da je literarna zgodovina »zožila pomen književne osebe le na motiv hrepenenja«, ki pa »ni vedno vodilni motiv v besedilu« (prim. Blažič 2011: 345). Na motiv ugrabitve so bili bolj pozorni etnologi, med njimi že Ivan Grafenauer (1943) in poznejši raziskovalci (Zmaga Kumer, Marija Klobčar, Marjetka Golež Kaučič idr.), saj so v *Slovenskih ljudskih pesmih* (v nadaljevanju SLP V) prav pod naslovom *Zvijačna ugrabitev mlade matere (Lepa Vida)* zbrali in komentirali slovenske ljudske balade o Lepi Vidi (prim. SLP V 73–90, 925–926).

Alenčici (*Slovenske narodne pesmi*: 150–151; v nadaljevanju SNP I), o *Brajdiki in Anički* (SNP I: 184–185), o *Zariki in Sončici* (SNP I: 122–124), o *Kralju Matjažu*, ki reši svojo nevesto (SNP I: 3–6), pa tudi v pripovedki in povesti o *Miklovi Zali* (Kelemina 1997, Sket 2002) oz. *Srebrni*, »primorski Miklovi Zali« (Radešček 1983: 299–302).

V slovenskem ljudskem izročilu ima ugrabitelj lahko tudi podobo demonskega bitja. En takih je povodni mož, ki v plesnem vrtincu ugrabi izstopajoče dekle in ga kot zemeljsko nevesto odpelje v svoje podvodno kraljestvo na dnu reke ali pa ugrabi otroka, kot denimo v pripovedi *O povodnem možu* (Brenkova 1979: 108–115). Podobno povodnega moža srečamo v slovenski ljudski pesmi *Povodnji mož* (SNP I: 137–138), pri Valvasorju (1984: 264–265, 307–338), Kelemini (1997: 208) in v Prešernovi baladi *Povodni mož* (1830), v kateri ta Urško potegne v globino reke Ljubljanice. Demonsko bitje, podobno povodnemu možu, naj bi po Šmitku v slovenski baladi o Lepi Vidi šele v poznejšem in prenesenem pomenu zamenjal *muslimanski Maver, arabski ropar* ali *trgovec*:

[S]lovenska Lepa Vida je, podobno kot »Meererin«,³ v jetništvu blizu morske obale, kjer prebiva njen ugrabitelj »črn zamorec«. Po tem bi mogli sklepati, da je bil storilec prvotno črn htotski demon »izza (svetovnega) morja«. Na to kažejo tudi številne slovenske paralele s »povodnim možem«, ki si privede v svoj dvor zemeljsko nevesto. Šele v kasnejšem in prenesenem pomenu je demonsko bitje zamenjal muslimanski Maver, arabski ropar ali trgovec (pri južnih Slovanih crni Arapin, Arap prekomorac, troglavi Arapin) (Šmitek 2004: 166).

V literaturi slovenskega in širšega sredozemskega prostora se dejanje ugrabitve povezuje z ropom, osramotitvijo, onečaščenjem, plenjenjem, nasilnim zajetjem, posilstvom in zasužnjenjem ženske. Moški ugrabljajo posamične ženske ali pa otroke, kot denimo v pripovedki *Lepa Vida* (Hafner 1939), včasih ob pomoči prijateljev in sorodnikov (praksa »ugrabitev neveste«, ugrabitev ženske za spolno ali drugačno izkoriščanje), lahko pa gre tudi za množične ugrabitve žensk.

»Ugrabitvi neveste« sledimo skozi zgodovino po vsem svetu kot praksi, pri kateri moški ugrabi žensko, s katero se želi poročiti. Še vedno se pojavlja v državah Srednje Azije, na Kavkazu in v delih Afrike ter med različnimi narodi v jugovzhodni Aziji, Mehiki, pa tudi med Romi v Evropi (Grant 2009). V večini držav imajo ugrabitev neveste za spolni kriminal, ne pa za veljavno obliko zakonske zvezе.⁴

Na drugi strani množične ugrabitve žensk izvaja skupina oz. množica moških ugrabiteljev. Primerom množičnih ugrabitev sledimo v starodavnih kulturah celotnega sredozemskega prostora; zastopane so v mitologiji in zgodovini, npr. v zgodbi o Benjaminovem rodu (*Sveto pismo*, Sod 21), v legendi o posilstvu Sabink idr.

³ Balade o dekletu, imenovanem »die schöne Meererin«, ki ga iz ujetništva rešita njen brat in mož, so bile razširjene med nemškimi naseljenci na Kočevskem, izvirale pa naj bi iz začetka 14. stoletja (prim. Šmitek 2004: 166).

⁴ Zelo znan primer ugrabitve vsebuje Homerjeva *Iliada*, v kateri grški junak Paris odvede lepo Heleno iz Troje od njenega moža Menelaja, kar je povod za trojansko vojno.

V starejšem mitološkem izročilu ženske zapeljujejo in ugrabljajo bogovi, pogosto prek preobleke ali nadomestitve (Garry, El-Shamy 2005: 283).

Ugrabitelji žensk v mitičnem in ljudskem izročilu različnih narodov pa niso vedno moške osebe, npr. trgovci, zasledovalec, gusar idr. Ugrabijo jo lahko tudi različna nadnaravna bitja, bogovi, demoni, čarowniki, zmaji ali škrati; lahko jo ugrabi kača, krokar, leopard; včasih pa celo druga ženska.⁵

3 Retorika ugrabitelja v sredozemskih baladah o ugrabljeni ženi in v slovenskih ljudskih baladah o Lepi Vidi

V številnih ljudskih zapisih pomorski plenilec in ugrabitelj Lepe Vide sprva nastopa kot skušnjavec, ki zavaja mlado ženo s hvaljenjem njene lepote, ponujanjem zdravila za njenega bolnega sinka ali obljudbami lepšega življenja na tujem. S spretno retoriko laži in prevar laska instinktom mlade žene in teši njene skrite želje. Govori ji z namenom in le zaradi koristi, v razumsko obvladani čuječnosti dosledno izvršuje v hladnem premisleku zasnovan načrt, ki pa se hitro sprevrže v sadizem. Ugrabitelj Lepe Vide ima tipične psihološke značilnosti arhetipa prevaranta, med katerimi posebej izpostavljamo njegovo dvojno naravo, spremembo identitete, zvijačnost in videz nekakšnega »odrešitelja«, ki naj bi mlado ženo rešil iz stiske (prim. Jung 2011: 135).

Podobno kot na Slovenskem so tudi v obmorskih pokrajinah Italije, Albanije, Sicilije in Hrvaške nastale pesmi o mladi ženi – materi –, ki jo ugrabijo mornarji, pomorski plenilci ali roparji. Skoraj v vseh tovrstnih pesmih je lepa žena ugrabljena z zvijačo; motiv nasilne ugrabiteve srečamo le v marsalski in borgettski različici pesmi *Lepa Scibilija* (Scibilia Nobili), ki sta bili razširjeni v pokrajinhah Sicilije (Grafenauer 1943: 53–60). V več prvotnih sredozemskih baladah ugrabitelji zajeto ženo trpinčijo, pogosto pa zasmehujejo in ponižujejo tudi njenega moža, ki zaman skuša preprečiti njeno ugrabitev.

Večina sredozemskih ljudskih balad na začetku opisuje muslimanske ugrabitelje, največkrat Turke ali arabske trgovce iz Tunisa, ki pristanejo na obrežju kot pomorski trgovci; na ladji prodajajo dragoceno blago in ljudi vabijo k nakupu. Kalabrijska balada *Gospa Kandija* (Donna Candia) opisuje njihov dialog z mlado aristokratsko ženo Kandijo, ki so si jo izbrali za žrtev: »O gospa Kandija, / če hočeš svile kupiti, / vsake barve je tu« (Grafenauer 1943: 45, 51–52). Da bi pri ljudeh vzbudili zaupanje, se včasih preoblečejo v kristjane: »Ko so bili blizu pristana, / so zamenjali kape, / da bi se zdeli kristjani«.⁶ Nato hladno izvedejo svoj načrt nasilne ali zvijačne ugrabiteve, kot priča balada (Grafenauer 1943: 55):

Stopili so k žlahtni Scibiliji.
»Žlahtna Scibilija, odpri mi, odpri mi.«

⁵ Prim. ATU indeks, III, 134, gesli »Abducted« in »Abduction«, Šmitek (2004: 163), Avsenik Nabergoj (2010), Blažič (2011: 43). Motiv, ko se starejša ženska po naročilu nekega princa prilizuje princesi in jo ugrabi, navajata tudi Thompson in Roberts (1960: 77).

⁶ Prim. *Lepa Scibilija* (Scibilia Nobili iz Marsale; Grafenauer 1943: 54).

»Pa ne, ne, ne morem odpreti,
ker moj soprog je na lovu.«
Vrgli so vrata na tla,
žlahtno Scibilijo so ugrabili,
ta za nogo in ta za roko
so jo nesli na ladjo.

Ugrabitelji v sredozemskih baladah večinoma v sužnost odpeljejo nič hudega slutečo lepo mlado ženo in mater aristokratskega rodu, medtem ko na ladji izbira blago. V nekaterih pesmih mož skuša odkupiti svojo ženo iz rok ugrabiteljev, a je pri tem neuspešen. Dialog med njim in turškimi ugrabitelji se npr. v kalabrijski baladi *Gospa Kandija* (Donna Candia) glasi (Grafenauer 1943: 45, 51–52):

»O mornarji,
dajte mi gospo Kandijo,
da vam dam denarja na kupe
in zlatov na stotine.«
»Nočemo denarjev na kupe,
ne zlatov na stotine;
hočemo gospo Kandijo,
ki je lepa brez primere.«

Zaskrbljeni mož Turke roti, da njihovo žrtev doma čaka majhen otrok, ki ga mati še doji, a ti mu surovo odgovarjajo: »Daj mu kruha in zdroba / in vode iz vodnjaka; / če tega ne mara, / pusti ga, da crkne« (Grafenauer 1943: 45, 51–52). Njegova žena se ob odkritju, da zanjo ni rešitve, upre usodi sužnje in priležnice. Spleza na jambor, zapre oči, skoči v morje in utone: »Ona, ko sme zlesti na jadrnik, / brž zapre oči / in pade v sredino morja« (Grafenauer 1943: 46–48).⁷

Tip upora mlade žene proti turškim ugrabiteljem z dejanjem samomora odkrijemo še v več drugih sredozemskih baladah: v pesmih kalabrijskih Albancev *Gospa Irena* (*Zogna Riin – Donna Irene*), *Gospa Canfura* (*Donna Canfura*) ter v dveh različicah sicilijanske balade *Lepa Scibilija* (*Scibilia Nobili* – iz Marsale in Borgetta).⁸ V Russovi različici sicilijanske pripovedke ugrabitev svoje hčerke naroči njen oče, za kazen, ker se je poročila brez dovoljenja staršev, toda ujetnica se požene z ladje in priplava na obrežje, ki ni tako oddaljeno (Grafenauer 1943: 61). V pesmi kalabrijskih Albancev *Lepa* (*Ta bucurana – La bella*) pa ugrabitelj dekle »Lepo« med njenim jokom po »domovini« in »bratcu« celo umori – »turški pes« jo vrže »v prepad«.⁹

Tudi slovensko ljudsko izročilo pozna tip zvijačno ugrabljene mlade žene, ki ob spoznanju, da zanjo ni rešitve, skoči v vodo v smrt. V slovenski ljudski baladi *Mwada Vida*¹⁰ je ugrabitelj, »črni zamorec«, na ladjo ne vabi več pod pretvezo kupovanja

⁷ Večina ljudskih motivov o ugrabljeni ženi navaja neuspešno prizadevanje moža za njeno rešitev, vendar pa obstajajo tudi primeri, ko mož svojo ugrabljeno ženo, ki se ji je »po čudežnem naključju« uspelo rešiti, zavrže in se drugič oženi (legenda *Turki odpeljejo Srebrno*, prim. Radešček 1983: 302).

⁸ Slovensko *Plemenita Scibilija* (iz Borgetta; Grafenauer 1943: 53–57).

⁹ Slovensko *Lepa*, gl. Grafenauer 1943: 48–50.

dragocenega blaga, kakor je bilo v sredozemskih baladah, temveč ji ponuja zdravilno »korejnče« za njenega bolnega otroka:

Tko ja reku čarən zamurc:
»Pejd le notər, mwada Vida,
jast pa jmam takšnə korejnče,
de, k boš ti dete skopava,
pa bo preci mərnó postávə.«.

Lepa Vida brez pomislekov stopi na ladjo po zdravilo za sina, a temu sledi spoznanje, da se je ujela v nastavljenou past: »Šva je notər mwada Vida. / Naprédən se ja Vida gwar skwaniva, / ja že na sredə murja biva« (SLP V: 75). Ko spozna, da zanjo ni rešitve, reče ugrabitelju (SLP V: 75):

»Raj čəm na sred morja skočit,
kokər pər tjab se, čaran zamurc, vazit.
Kokó boš se miw jokawə
k na boš matere jmeva.«
Vida je pa svet križ striva,
na sred murja je noter skočiva.

Isti motiv upora s samomorom vsebuje nekoliko pozneje zapisana slovenska balada *Mlada Vida*,¹¹ v kateri je dejanje njenega skoka v morje opisano z besedami (SLP V: 75–76):

Mlada Vida je zavpila:
»Oh, kaj bo dete zdej počelo,
k na bo mater več imelo,
k na bo mater več imelo!«
Vida je čez križ storila
in je v globók morjé skočila.

V drugem tipu ljudskih pesmi ugrabitelj Lepi Vidi ne obljudbla več zdravila za malega sina, temveč »le« lepše življenje zanjo na tujem. Izpustitev motiva, ko moški naivni ženski spretno nastavi past, močno spremeni pomen pesmi. Ugrabitelj uporabi drugačno taktiko, retoriko rafiniranega skušnjavca, ki ženi obljudbla lepše življenje na tujem, žena pa mu v trenutku šibkosti nasede in gre prostovoljno z njim, četudi se tega kesa že takoj, ko barka odrine. Žena iz tega tipa balade je revnejšega stanu, obenem pa tudi značajsko in moralno šibkejša kot žena iz prvega tipa. »Črni zamorec« jo odpelje na Špansko za dojiljo k španski kraljici (SLP V: 73). Teža njene usode je že v ljudski pesmi poudarjena z motivom, ko jo njen »ubogi mož« po morju jokaje išče, jokajoč jo išče tudi »stari oča«, njeno »detice« pa so pokopali (SLP V: 73). Prav ta tip balade je umetniško preoblikoval Prešeren v svoji baladi *Od lepe Vide* (1832); njegova Lepa Vida na tujem ostane v neprostovoljnem ujetništvu, od koder vse življenje hrepeni po

¹⁰ Pesem *Mwada Vida* so peli v Ihanu na Gorenjskem; leta 1898 jo je zapisal Anton Breznik na podlagi petja ljudske pevke Korezove Jere (gl. SLP V: 74–75).

¹¹ Pesem *Mlada Vida* so peli v Goričici pri Ihanu na Gorenjskem; leta 1910 jo je zapisal Franc Kramar na podlagi petja ljudske pevke Paškarce (gl. SLP V: 75–76).

domu: »Vida vsak dan je pri okni stala, / se po sinku, oču, mož' jokala« (Prešeren 1960: 116–119) – dodana je motivika vsakodnevnega neutolažljivega žalovanja po domu in domačih, ki je v slovenskih ljudskih baladah o Lepi Vidi ni.

V tretjem tipu slovenskih ljudskih pesmi o Lepi Vidi – ohranjene so bile na Gorenjskem – »črni zamurček« ugrabi »Mlado Vido« s prevaro; na barko jo zvabi s ponujanjem »vse sorte kadila« za njenega bolnega sina. Ugrabljena Vida od sonca izve, da njeno »dete pri kraj morja gori in doli teče / na svojo ljubo mater kliče«. V nasprotju z drugim tipom pesmi Mlada Vida na tujem svojega moža ali očeta niti ne omenja, skrbi pa jo za otroka. Poosebljeno »sonce« prosi, naj jo vzame s seboj domov – in »sonce« jo končno pripelje na dom (SLP V: 74).

4 Podoba ugrabitelja v nekaterih literarnih obdelavah motiva Lepe Vide in v medbesedilnih interakcijah

Med več kot petdesetimi literarnimi obdelavami motiva Lepe Vide v slovenski književnosti se v prispevku omejujem na raziskavo podobe ugrabitelja v Jurčičevem romanu *Lepa Vida* (1877), Vošnjakovi drami *Lepa Vida* (1893) in Kranjčevi noveli *Lepa Vida Prekmurska* (1972). Sintagma »črni zamorec« iz slovenskih ljudskih pesmi po Prešernovi literarni interpretaciji izgublja mitične prvine in se transformira v podobo zvodnika ali zapeljivca, ki nastopa pod različnimi imeni, pogosto kot tujec (pri Jurčiču in Vošnjaku). V ljudskih različicah večinoma ostane nekaznovan, četudi povzroči veliko zla. Ne nastopa toliko kot resnična oseba, bolj kot simbolni element preizkušnje za glavno junakinjo, kot prvina mitološkega demona. Tudi v literarnih stvaritvah se avtorji o njegovi usodi ne sprašujejo toliko, kot se sprašujejo o usodi prevarane žene. V večini zgodb je junakinja zaradi utvare pogubljena, toda v več literarnih obdelavah je neusmiljeno kaznovan tudi njen zapeljivec.

4.1 Podoba in retorika zapeljivca v Jurčičevem romanu *Lepa Vida* (1877)

V Jurčičevem romanu *Lepa Vida* je zapeljivec tujec, Italijan Alberto Paoli.¹² Ta je vsaj v začetku v lepo, a ošabno in uporno Vido tudi resnično zaljubljen in torej ni zgolj preračunljiv prevarant. Podobno kot v Prešernovi baladi Vido pregovori, da po štirih letih zakona zapusti ne le svojega ostarelega moža Samoroda, temveč tudi svojega majhnega otroka. Vendarle pa usodne noči, ko jo Alberto pride iskat, Vido prevzame tesnoba in že obžaluje obljubo, ki mu jo je dala; podi ga proč, končno pa se ga prestraši in popusti. Ugrabitelj namreč pokaže svoj pravi, agresivni obraz (Jurčič 1975: 15–16):

»Vida!« zakliče nekdo zamolklo in zopet potrka na okno.

Ona skoči tja in hlastno odpre ter reče:

¹² Jurčič je svojo pripoved zasnoval po Prešernovi pesmi *Od Lepe Vide*, pri tem pa je še svobodnejše preoblikoval Prešernov motiv »Poslušala sem neumne svete«, ki ga v ljudski pesmi ni. Za zgodbo o pobegu z zapeljivcem je najverjetneje dobil pobudo od kroparske različice *Lepe Vide*. Podobnost se kaže tudi s hrvaško različico, saj je Jurčičeva *Lepa Vida* prav tako odpeljana na Beneško, a ni dokazov, da bi Jurčič to različico poznal (prim. Avsenik Nabergoj 2010).

»Ti tukaj? Za boga svetega, beži, beži, da te ne izdado psi, da te hlapci ne zapazijo!
Beži! [...] ...«
»Odprti mi!« reče oni zunaj.
»Jezus ...« hoče ona ugovarjati.
»Odpred pojdi brzo, če ne, izgubljen sem [...]. Odprti!« [...]
»Ženska, ne pogubi me, ali mi nisi obljudila? Odprti!« sili oni skozi okno.
»Bog mi pomagaj!« zaječi ona, tipajoč po steni za ključem in ne misleč, zakaj boga potrebuje, in kliče boga, ostrega in pravičnega.
»Mama,« vpije dete in joka na vse pretege, kajti prepričen [...] prinaša v temno izbo tudi tuleče glasove lajajočih psov.

Alberto odpelje Vido čez Jadransko morje v Benetke, prej pa med ljudmi raznese vest, da so jo ugrabili »divji, črnokoži pomorski razbojniki« in jo odvedli »onkraj morja v deveto deželo« (Jurčič 1975: 44–45). A Vide se kmalu naveliča in prej svojeglava žena se bleda in upadla, vdana in pokorna vrne domov. Ko se razkrije resnica o njenem pobegu, ji Samorod ne more odpustiti izdajstva: »Zapustila je mlado dete svoje, dete moje. Mačka bi se s tigro v boj spustila, preden bi svoje mlado odstavila in šla, plaha zajka brani svoj zarod, le Basnigojeva prekleta hči je mogla svoje dete zapustiti in za tujim obrazom pobegniti!« (Jurčič 1975: 49) Samorod se odpravi v Benetke in umori »zapeljivca in še enega onih, ki so ga za to prijemali«, s tem pa se obsodi na smrt (Jurčič 1975: 50). Ko Vida to izve, izgubi spomin, zblazni in umre, po štirih dneh pa »terja pravica benečanska« življenje njenega moža (Jurčič 1975: 57).

4.2 Podoba in retorika zapeljivca v Vošnjakovi drami *Lepa Vida* (1893)

V Vošnjakovi drami Vida postane žrtev mladega grofa Alberta; ta jo želi imeti za priležnico, pod pretvezo, da jo ljubi in da bo kar najhitreje poskrbel za razveljavitev njenega »nesrečnega« zakona ter se z njo poročil. Alberto v mestecu zajame stanovanje »v prikriti hiši« in preži na trenutke, ko je Vidin mož Kogoj zdoma, ter jo nagovarja k pobegu. Pred Vido nastopa kot njen rešitelj (Vošnjak 1893: 57):

Alberto: »Jaz ne mislim ničesar, samo to, da mi ni živeti brez tebe. Ob morji mi stoji gradič, samoten, le star gozdar stanuje v njem. Tam najdeš skrito in mirno zavetišče, kjer te ne bode zasledil nikdo.

Vida: In ti bodeš vse oskrbel, da se razruši ta nesrečni zakon?

Alberto: Gotovo. Pojdi, Vida, pojdi in zapusti ječo, v kateri so te mučili do krvi. Brzo, le brzo.

Ko Vida iz sosednje sobe sliši petje ljudske pesmi o Lepi Vidi, med katerim pestunja ziblje njenega otroka, se identificira z osebo iz pesmi in zajame jo občutje krivde (Vošnjak 1893: 57–58):

Vida: [...] Že spet ta pesem! Vse živce mi pretresa, kendar jo slišim. Oh tudi jaz sem Vida; tudi jaz hočem zapustiti moža in otroka. Moj Bog, moj Bog (Vstane.) Ne morem! [...]

Alberto: Pojdimo, draga moja, pojdimo!

Alberto Vidi prepreči, da bi vzela s seboj svojega otroka (Vošnjak 1893: 58):

Alberto (jo objame): Moja do konca dni!

Vida: In zdaj še po otroka. Mirno je zadremal in preplašil se bode.

Alberto: Po otroka? Da bode vsa hiša pokonci? Jaz tega ne dopuščam.

Vida: Svojega otroka, da bi zapustila?

Alberto: Samo danes. Ko si ti na mestu, pošljemo ponj. Hitro od tod! Hitro! (Prime jo za roko in jo sili proti izhodu.)

Vida: Pusti me, pusti! Moje dete! ...

V duševni nemoči Vida zapusti svojega moža in stokajoč za otrokom odide z ugrabiteljem.

Zgodba v nadaljevanju slika Vido »na gradiču Gadollovem«, ko kot Albertova priležnica čaka na razrešitev svojega zakona in poroko z zapeljivcem. Vse te iluzije ji razblini obisk Albertove matere, ki ji pove, da je Alberto že zaročen in da se v treh tednih poroči z neko grofico. Ko se Alberto pred Vido začne izgovarjati, da sta se z nespametnim begom prenaglila, saj bi se lahko sestajala tudi poročena, in ko ji predlaga, naj se le vrne k možu in se samo občasno dobiva z njim, tudi ko bo poročen z grofico, si Vida prizna velikansko zmoto. Vse globlje žaluje za možem in otrokom, ljubimca pa obsodi (Vošnjak 1893: 75):

Vida (strastno): »Dovolj, dovolj tvojih nesramnosti. Bil si moj ideal, a zdaj sem te spoznala. Pobeljen grob si, gnušna pošast, ne vreden, da te zemlja nosi!«

Alberta zvabi na balkon, pod katerim šumi morje, da bi se tam poslovila drug od drugega. Ko Alberto občuduje šumeče valove, ga Vida iz ozadja pahne v morje, da »pogoltne izdajalca« (Vošnjak 1893: 78). V polni zavesti krivde pred možem se vrne domov, a doma od moža izve vest o smrti svojega otroka; to jo zlomi, da zblazni in umre.

4.3 Podoba in retorika zapeljivca pri Mišku Kranjcu (1972)

Miško Kranjec v svoji noveli *Lepa Vida Prekmurska* upodobi mladega postavnega zapeljivca, ki Vido, privlačno mlado ženo dobrsročnega starega vdovca Vlaja, zasvoji s spolnostjo, jo z obljudbami slasti in neizmernega užitka ujame v zanko, nato pa jo pahne v sramoto in osamljenost.

Kranjčeva novela opisuje, kako se je Vida sprva izogibala lahkoživega Vanča, vseeno pa si ni mogla pomagati, da ne bi oprezala za njim, »da bi se njene oči napasle na njegovi postavnosti, na neki strašni sili, ki je kar kipela iz njega pri vsem, česar se je dotaknil, in ki se je zajedala vanjo in jo tudi razjedala« (Kranjec 1984: 298). Čez čas se je nekoliko umirila in upala, da je najhujše vendarle za njo, a njena moč je v hipu splahnela. Ob nepričakovanem Vančevem obisku, ko njenega ostarelega moža Vlaja ni bilo doma, se je z njim spustila v divje, strastno razmerje. Kranjec (1984: 298) opisuje, kako jo je Vanč

zajel s svojimi silnimi, na moč kosmatimi rokami [...], jo pritegnil k sebi, stisnil tako močno, da je kar pokalo v njej. »Kristuš – kakšna usta imaš [...], ko višnja [...], in oči – zelene, strašno, ko brezino listje spomladji.« [...] Kar ponesel jo je na posteljo, še braniti se ni mogla preveč, ko da je začarana, ko da je vse v njej ohromelo.

Vida se je po prešuštvu počutila osramočeno in krivo pred Vlajem, Vanč pa je prekipeval od strasti. Čeprav je bila Vida sicer preprosta in vzgojena v tradicionalnih vrednotah, jo je prevzel »spolni demon« (Pogačnik 1988: 165):

[S]kušnjave [so se] zajedale vanjo od tistega trenutka, ko ga je prvič zagledala po vrnitvi od vojske, zajedale so se vanjo in razjedale, razkrojile v njej tisto lepo silo, s katero se je nekoč tako zlahka upirala vsakomur. Vančeva surova sila in volja sta jo lomili ko najbolj krhko stebelce. Izrabil jo je tako rekoč sleherno uro, ko očeta Vlaja ni bilo doma, prihajal je ko mlad hrzajoč žrebec, ona pa, ki se ga je sprva tako bala in se zavedala, kam drvi, si ga je nazadnje že celo želeta in z njim vred čim prejšnjega pogubljenja: pogubljena si je želeta biti od njega, ki jo je pogubljal. želeta si ga je, ki jo je nasičeval s svojo strašno silo. On pa – trgal je z nje obleko, niti se ni upirala, lovil jo je za gole prsi, grizel po telesu, da so jo bile same rane (Kranjec 1984: 299).

Skrito razmerje je Vido končno uničilo: Vida je z Vančem dvakrat zanosila in rodila otroka, za katera je Vlaj mislil, da sta njegova. Po treh letih je Vanč postal z njo spolno obseden in celo nasilen, zato se je pred njim le še umikala, mu grozila z vilami in nekega dne po njegovem obrazu udrihala tako dolgo, da se je oslabljen pognal v beg. Ko se je pred ljudmi razkrilo pravo očetovstvo sina in hčerke, se je zanju zbalala, zato je skupaj z njima zbežala k svoji materi. Vlaj jo je poiskal in ji vzel otroka. Tako je ostala sama in za njo se je izgubila vsaka sled. Na Vidino mesto je na materin predlog stopila njena mlajša sestra Matilda; živila je z Vlajem in skrbela za Vidina otroka. A tudi ona je zanosila z Vančem in ga, podobno kot prej Vida, podila proč ter z vso silo tolkla po njem, dokler ni obležal na tleh kot mrtev. O njegovi nadaljnji usodi pisatelj ni gotov – morda se je izgubil v svetu, morda je umrl ali pa ga je kdo ubil. Vlaj pa je vse življenje čakal na Vido, ki se ni vrnila. Usodo, podobno Vidini, Kranjec prepoznavata tudi v resničnem življenju. V njem odkriva vse polno takih »Lepih Vid«, ki so zapustile svojega moža in otroka ali otroke in odšle na tuje za kruhom, za njimi pa se je izgubila sleherna sled (Kranjec 1984: 345).

5 Sklep

Številne pripovedi iz sveta mitov, folklorea in literature, ki razkrivajo temno resnico o razširjenosti ugrabitev, prevar, zapeljevanj v družbi, vsebujejo močno etično sporocilo. Bogata motivika Lepe Vide in medbesedilne interakcije ponujajo mnoštvo retorično izdelanih dialogov in psiholoških opisov skušnjave, stiske in negotovosti v žrtvah na eni strani ter uživaštva, pretkanosti in agresivnosti ugrabiteljev na drugi. Medbesedilna primerjava pesmi in pripovedi od ljudskega izročila do sodobnosti razkriva različne, a v osnovi podobne postopke zapeljevanja in ugrabiteve ter maske in pasti, ki jih nastavlajo zapeljivci in prevaranti. Vztrajna navzočnost motivov ugrabiteve v izročilu in literaturi kaže na njihovo globoko zasidranost v družbi. Četudi se prispevek omejuje le na skromen izbor iz bogatega izročila motivov ugrabiteve, pa z metodo pozornega branja besedil v intertekstualnih razmerjih jasno razgalja nasilje nad žensko v različnih družbah od najstarejših časov pa vse do danes. Na stare ljudske balade o ugrabitvi slovenske Lepe Vide spominja tudi še danes razširjen pojav posameznih in množičnih ugrabitev ter trgovine z ljudmi, pri čemer je ženska v očeh

ugrabiteljev le objekt, ni pa ne več spoštovanja vredno človeško bitje s temeljnimi človekovimi pravicami in dostenjanstvom.

Literatura

- AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2009: *Longing, weakness and temptation: from myth to artistic creations*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- AVSENIK NABERGOJ, Irena, 2010: *Hrepenenje in skušnjava v svetu literature: motiv Lepe Vide*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BLAŽIĆ, Milena Mileva, 2011: Analiza motiva in medbesedilna aplikacija: Lepa Vida. Marjanca Ajša Vižintin (ur.): *Branja mlađinske književnosti*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta. 244–263.
- BRENKOVA, Kristina, 1979: O povodnem možu. Kristina Brenkova (ur.): *Babica pripoveduje. Slovenske ljudske pripovedi*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 108–115.
- DUNN, Caroline, 2013: *Stolen women in medieval England: rape, abduction and adultery, 1100–1500*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRENZEL, Elisabeth, 1999: *Motive der Weltliteratur*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag (geslo Frauenraub).
- GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka idr., 2007: *Slovenske ljudske pesmi. Peta knjiga. Pripovedne pesmi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU in Slovenska matica.
- GRAFENAUER, Ivan, 1943: *Lepa Vida: Študija o izvoru, razvoju in razkroju narodne balade o lepi Vidi*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti.
- GRANT, Bruce, 2009: *The captive and the gift: cultural histories of sovereignty in Russia and the Caucasus*. Ithaca: Cornell University Press.
- HAFNER, Krista, 1939: Lepa Vida. Vrtec 70/3. 91–94.
- HRIBAR, Tine, 1983: *Drama hrepenenja (od Cankarjeve do Šeligove Lepe Vide)*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JUNG, Carl Gustav, 2011: On the Psychology of the Trickster Figure. Carl Gustav Jung: *Four Archetypes*. Princeton: Princeton University Press. 135–152.
- JURČIČ, Josip, 1975: *Lepa Vida*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KELEMINA, Jakob, 1997: *Bajke in pripovedke slovenskega ljudstva: Z mitološkim uvodom*. Bilje: Studio Ro, Založništvo Humar.
- KRANJEC, Miško, 1984: *Lepa Vida Prekmurska*. Miško Kranjec: *Grlice. Izbrane novele*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- MATIČETOV, Milko, 1940: Nove smeri v raziskovanju slovenskih ljudskih izročil in Lepa Vida: Dostavek o Lepi Vidi. *Dom in svet* 52. 411–412.
- POGAČNIK, Jože, 1988: *Slovenska Lepa Vida ali hoja za rožo čudotvorno: motiv Lepe Vide v slovenski književnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PREŠEREN, France, 1960: *Pesmi in pisma*. Uredil Anton Slodnjak. Ljubljana: Mladinska knjiga. (Kon-dor)
- RADEŠČEK, Rado, 1983: *Slovenske legende*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ROŽNIK, Pavle, 1978: *Lepa Mankica in druge prekmurske pravljice/A szép Mankica és egyéb muránytúli mesék*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- SKET, Jakob, 2002: *Miklova Zala: povest iz turških časov*. Celje: Mohorjeva družba.
- ŠMITEK, Zmago, 2004: *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinja preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba.
- ŠTREKELJ, Karol (ur.), 1895–1898: *Slovenske narodne pesmi*, I–IV. Ljubljana: Slovenska matica.
- THOMPSON, Stith, ROBERTS, Warren E., 1960: Types of indic oral tales: India, Pakistan, and Ceylon. Walter Anderson (ur.): *FF Communications LXXIII/180*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, Academia Scientiarum Fennica. 1–181.
- UNUK, Jana (ur.), 2002: *Slovenske pravljice*. Ljubljana: Nova revija.

- UTHER, Hans Jörg, 2004: *The Types of International Folktales: a Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson.* I–III. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia/Academia Scientiarum Fennica.
- VALVASOR, Janez Vajkard, 1984: *Slava vojvodine Kranjske: Izabrana poglavja.* Ljubljana: Mladinska knjiga.
- WESTERMARCK, Edward, 1891: *The History of Human Marriage.* London: Macmillan and co.